 <https://doi.org/10.30563/turklad.1587301>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 18.11.2024
Kabul Tarihi / Accepted date	: 11.12.2024
Yayın Tarihi / Date published	: 20.12.2024

Atıf / Citation

Ünlü, B. (2024). İktisadi Göstergeler Açısından Sonsuz Panayır. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 8. Cilt, 2. Sayı, 271-286.

İKTİSADİ GÖSTERGELER AÇISINDAN SONSUZ PANAYIR
Sonsuz panayır in terms of economic indicators
BEDİRHAN ÜNLÜ¹

Öz

Tanzimat’la ilk örneklerini veren Türk romanı, Cumhuriyet’le birlikte yeni temaları bünyesinde barındırmaya başlar. Sosyal, siyasi ve iktisadi anlamda yaşanan değişimler romanın konusuna dâhil edilir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın neden olduğu iktisadi çöküşün yanı sıra “türedi zenginler” de sosyo-ekonomik hayatı derinden etkilerken romanlarda da işlenen konulardan birisi hâline gelir. Savaş ekonomisinin neden olduğu gelir düzeyindeki adaletsizlik ve ortaya çıkan sosyal değişim sanatçıların üzerinde durduğu konulardır. Halide Edip Adıvar da ilk eserlerini Millî Edebiyat Dönemi’nde vermeye başlayıp sanatçı kimliğini Cumhuriyet Dönemi’nde devam ettiren yazarlardandır. Yazar, kaleme aldığı *Sonsuz Panayır*’da Cumhuriyet Dönemi’nde ortaya çıkan iktisadi yaşam koşullarının toplumsal hayata etkilerini merkeze alır. Romanda İkinci Dünya Savaşı’yla birlikte zenginleşen sınıf ile orta ve alt düzey gelir grubuna sahip insanların hayatlarından kesitler aktarılır. Sosyal ortamı etkileyen iktisadi koşulların ayrıntılarını vermek amacıyla romanın şahıs kadrosu genişletilir. Romanın şahıs kadrosu, farklı sosyal ve iktisadi özellikleriyle mensubu oldukları sınıfların önde gelen isimleridir. İktisadi hayat koşulları, büyük bir panayır etrafında aktarılır.

Sonsuz Panayır İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Türkiye’de yaşanacak olan iktisadi ekolün değişim eşiğinde kaleme alınır. Bu yıllarda savaşın getirdiği ekonomik boşluk, karaborsa ve kaçakçılar tarafından doldurularak toplumda yapay bir zengin sınıfı türemiştir. Romanın başkarakteri Ayşe’nin sınıf atlamak için türedi zenginlerin yaşadığı semte gitmesiyle dönemin iktisadi temeldeki yaşam şartları gözler önüne serilir. Karşılaşılan yeni ortamla birlikte ortaya çıkan iktisadi yapılanmanın temelinde iki farklı düşünce yer alır. Devlet temelli iktisat modeli ile kapitalist eğilimli iktisadi yaklaşım romandaki geniş şahıs kadrosunun dâhil olduğu iki farklı

¹ Dr. Arş. Gör., Fırat üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ/Türkiye. El-mek: bunlu@firat.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0507-0596>

ekonomi ekolünü temsil ederler. Yapılan bu çalışmada da romanın kişiler ve mekânlarından hareketle döneme yansıyan iktisadi yapı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Halide Edip Adivar, Sonsuz Panayır, İktisat, Devletçilik, Kapitalizm.

Abstract

The Turkish novel, which first emerged during the Tanzimat period, began to incorporate new themes with the establishment of the republic. The social, political, and economic changes experienced during this time were integrated into the narrative of the novel. In particular, the economic collapse caused by World War II, along with the rise of "nouveau riche" individuals, deeply influenced socio-economic life and became one of the central themes in novels. The economic inequalities resulting from the wartime economy and the subsequent social changes became focal points for artists. Halide Edib Adivar is among the authors who began their literary careers during the National Literature period and continued to develop their artistic identity during the Republic period. In her novel *Sonsuz Panayır* (The Endless Fair), the author centers on the impact of the economic conditions that emerged during the Republic period on social life. The novel portrays the lives of the newly wealthy class that emerged after World War II, as well as those from the middle and lower income groups. To illustrate the economic conditions affecting the social environment, the cast of characters is expanded. The characters in the novel are leading figures within their respective social and economic classes. Economic conditions are depicted within the framework of a grand fair.

Sonsuz Panayır was written on the cusp of the economic paradigm shift that would occur in Turkey after World War II. During this period, the economic vacuum created by the war was filled by the black market and smugglers, giving rise to an artificial wealthy class in society. The novel's protagonist, Ayşe, attempts to climb the social ladder by moving to a neighborhood inhabited by the nouveau riche, through which the economic living conditions of the period are revealed. The new economic structure that emerges in this setting is founded on two contrasting economic ideologies. The state-based economic model and the capitalist-oriented economic approach represent two distinct economic schools that are reflected through the novel's large cast of characters. This study also explores the economic structure of the period, as reflected through the novel's characters and settings.

Keywords: Halide Edip Adivar, Sonsuz Panayır, Economics, Statism, Capitalism

1. Giriş

Roman türünün Türk edebiyatında ortaya çıkmaya başlaması Tanzimat yıllarına dayanır. Genel görüş noktasında Namık Kemal'in 1876'da yayımlanan *İntibah*'ı Türk edebiyatındaki ilk edebî roman olarak kabul edilir. Teknik bakımdan Halit Ziya Uşaklıgil ile birlikte gelişimi hızlanan roman, Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte konumunu gittikçe güçlendirir. Servet-i Fünun'la birlikte modern ölçütleri yakalayan Türk romanı, Cumhuriyet'in ardından yeni temaları da bünyesine dâhil eder. "*Feminizm, bilgisizlik, kızların/kadınların okutulması ve eğitilmesi, yozlaşma, batılulaşma, modernizm gibi Tanzimat'tan beri süregelen birincil izlekler, yerlerini, daha güncel ve Cumhuriyet ideolojisiyle uzlaşan yeni insana özgü, yeni değerlere, yeni bakış açılarına ve yeni izleklere bırakırlar.*" (Gündüz, 2012: 399-400). Abdülhamit Dönemi, Meşrutiyet'in ilanı, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yılları gibi siyasi ve toplumsal olaylar, romanı besleyen ana unsurlardır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni ideolojinin getirdiği tema ve bakış açıları Türk romanında etkinliğini artırır. Anadolu'ya yönelerek Cumhuriyet devrimlerinin halka ulaştırılması ana hedeflerden biridir. 1940'lı yıllardan itibaren İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı sosyal ve ekonomik sorunlar, sanatçıların eserlerine yansır. Bu bağlamda Cumhuriyet Dönemi'nin önde gelen sanatçılarından biri olan Halide Edip Adıvar'ın “1946 yılında Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilen” (Şahin, 2014: 586) *Sonsuz Panayır* adlı romanı da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra görülen iktisadi yaşayış tarzıyla ilgili kesitler sunar.

Sözlükte “*Belli zamanlarda ve genellikle küçük yerleşim birimlerinde kurulan, sergi niteliğini de taşıyan büyük pazar*” (TDK Sözlük, 2023: 2641) anlamındaki panayır kelimesi, romanda her sınıf ve kültürdeki farklı insanlara yer vermek amacıyla kullanılır. Sanatçı da sözcüğün bu anlamından hareketle “*Panayırda, her sınıfta, her nevi kalabalık, tabiat-üstü kuvvetler, tecrübe-üstü vaziyetler görürsünüz, şuur-altı acayıplıklar, iyi ve kötü insiyaklar, garip ve resmî kıyafetlerle çadırlarda temsil edilir.*” (Enginün, 2007: 284) diyerek panayırın kozmopolit yapısına dikkat çeker. İncelemesi yapılan *Sonsuz Panayır* romanında da sosyal, kültürel ve ekonomik çeşitlilik birbirinden farklı karakterler aracılığıyla ortaya konulur.

Cumhuriyet'in ilanından sonra tek parti iktidarının siyasi atmosferi ve bütün dünyayı etkileyen İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan sosyo-ekonomik durum, *Sonsuz Panayır*'ın omurgasını oluşturur. Savaş yıllarının etkisiyle İstanbul'da ortaya çıkmaya başlayan türedi zenginler ile iki binler olarak adlandırılan burjuva sınıfı ile geleneksel hayat standartlarını devam ettiren yoksul kesim arasındaki ilişki, romanda zengin bir şahıs kadrosu aracılığıyla aktarılır. Seval Şahin de romandaki karakterleri züppe burjuva açısından değerlendirerek korkunun bedenleştiği züppe, Doğu ve Batı'yı bünyesinde harmanlamış züppe ve çıkarlarını korumaktan başka bir şey düşünmeyen kentli burjuva şeklinde üç gruba ayırır. (2023, 396). İktisadi açıdan bu karakterler Devlet Temelli İktisat Yaklaşımı ve Kapitalist Eğilimli İktisadi Yaklaşım şeklinde iki ana başlık altında sınıflandırılabilir.

2. Devlet Temelli İktisat Yaklaşımı

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren iktisadi anlayışın temelinde devlet otoritesi yer alır. Toprağın devlet adına işlenmesi, elde edilen gelirin önemli bir kısmının devlete verilmesi, ihracatın devlet tarafından kontrol altına alınması, lonca teşkilatlarının işleyiş biçiminin devlet tarafından belirlenmesi gibi temel iktisadi faaliyetler özel teşebbüsü ikinci planda bırakmıştır. Özellikle iâşe sistemi Osmanlı iktisadi yapısının ana faktörlerindedir. İâşe sistemiyle birlikte “*Osmanlı Devleti, ekonomide mal arzını bollaştırmak, kalitesini yükseltmek ve fiyatını düşük tutmak için üretim ve ticaret üzerinde sıkı şekilde yürütülen bir müdahaleciliği benimsemiş bulunmakta idi.*” (Genç, 1989: 178). Geleneksel dönemde devletin müdahaleci mutlak gücü ekonominin de belirleyici unsurudur. Özel teşebbüsün geleneksel iktisadi politikada imkân sahası sınırlıdır. Ancak Sanayi Devrimi'nin büyük itici gücüyle Batı'da etkisini gittikçe artıran emperyalist karakterli iktisat anlayışı, Osmanlı'nın yıkım sürecinde başat rol oynar. Tanzimat'ın ilk yılları ve ardından II. Abdülhamit senelerinde yaşanan siyasi olayların yanı sıra iktisadi sahada da birtakım gelişmeler gözlemlenir. Ağır borçlar devletin iflasına neden olmuş, Düyûn-ı Umumiye ile Batı emperyalist sistemi millî ekonomi üzerindeki baskısını gittikçe artırmıştır. Farklı görüşlerdeki birçok muhalifine rağmen II. Abdülhamit'ten sonra da beklenen iktisadi iyileşme sağlanmaz. “*Meşrutiyetin ilk yıllarında II. Abdülhamit yönetimi yıkılınca Batı devletlerinin yeni rejimi iyi karşılayacakları, Batı sermayesinin Osmanlı devletinin malî kalkınmasına yardım edeceği inancı*” (Berkes, 2024: 466) olmasına rağmen böyle bir iyimser

atmosfer gerçekleşmez. Temelde zayıf bir ekonomik yapının bulunması devletin yeni siyasi oluşumlar üzerinde inşa edilmesine imkân vermez. Birinci Dünya Savaşı ve ardından gelen Millî Mücadele yıllarının hemen sonrasında 1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'yle Cumhuriyet Dönemi'nin ekonomik yapısı hazırlanır. “*Mesleki temsil esasına göre örgütlenen ve çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının blok oyları ile karar alan Kongre'nin, ana çizgileri ile, geçmiş on yılda ve 1920'lerin başlangıcında egemen olan 'Millî İktisat' anlayışının izlerini taşıyan dilek ve özlemlerden ibaretti.*” (Türel, 2014: 22). Her ne kadar dönemindeki şartlar gereği birtakım eksiklikleri olsa da söz konusu bu faaliyet yeni kurulacak olan devletin genel iktisadi yapıyı öncelediğinin ilk habercisidir.

On altıncı yüzyılda başlayan ve yirminci yüzyıla kadar devam eden yabancı sermayenin ülke içinde artan ayrıcalıklı nüfuzu Cumhuriyet idaresiyle birlikte kırılır. Lozan'da Türkiye Büyük Millet Meclisi ekonomik ayrıcalıkları taviz vermeden kaldırır. Ancak asırlar boyunca Batı kapitalizminin yıkıcı etkisine maruz kalan Türk iktisadi yapısının onarımı bir anda gerçekleşmez. Bu noktada yeni Türkiye Cumhuriyeti ekonomik kalkınmaya doğrudan müdahil olmaya başlar. Batı'da hâkim olan yayılcı kapitalist sisteme devletçilik anlayışıyla karşı konulmaya çalışılır. Dönemin tarihî arka planıyla birlikte Türk sosyal ve iktisadi hayatının koşullarına uygun olarak benimsenen devletçi ekonomi modeliyle Türkiye'nin kalkınması hedeflenir. Devletçilik özellikle yirminci yüzyılın ortalarına kadar belirleyici ana model olarak Türk iktisat sisteminin temel prensibini oluşturur.

Sonsuz Panayır romanı, İkinci Dünya Savaşı'nın küresel ölçekte yol açtığı kasvetli atmosferde hem ekonomik hem de toplumsal anlamdaki kırılmaları İstanbul özelinde anlatır. Romanın vaka zamanıyla anlatma zamanı aynı düzlemde bir araya getirilerek 1945'i gösterir. Söz konusu bu tarihte ülke siyaseti tek parti iktidarı tarafından belirlenmekte, ekonomik faaliyetler devletçi bir temelde yürütülmektedir. Bununla birlikte dünyada yaşanan gelişmeler Türk sosyal, siyasi ve ekonomik hayatını etkilemeye başlar. Türk sosyolojisinde bir taraftan geleneksel Osmanlı anlayışının izlerini devam ettirenler varlığını sürdürürken diğer taraftan dünyanın önemli bir kısmını etkisi altına alacak yeni insan tipleri de ortaya çıkmaktadır. *Sonsuz Panayır*'ın vaka zamanındaki İstanbul sosyal hayatında farklı “*habitus*[ların]” (Bourdieu, 2023: 286) varlığı gözlemlenir. “*Sosyalleşme ve toplumsal dünyayla ilişki kurmanın kalıcı ve sürekli yöntemi, biyolojik olanın kalıcı şekilde dönüştürülmesi olarak tarif*” (Bourdieu, 2023: 286) edilen “*habitus*”, kişinin toplumsal konumunu belirler. Genel olarak bakıldığında “*hâkim sınıf içerisinde birbirine karşıt iki “habitus” tipi vardır, bunlar kendilerine özgü ekonomik ve kültürel sermaye bileşimlerine tekabül eder: biri aristokratik çilecilik ya da ağırbaşlılığa ve saflığa yönelik yakınlık, diğeri lükse, süslemeye ve gösterişe dayalı hazcı bir beğeni. Bu “habitus” farklılıklarının kökleri temelde yatan maddî hayat koşullarına dayanır.*” (Swartz, 2022: 249). “*Maddî hayat koşulları*” temelinde *Sonsuz Panayır* iki farklı “*habitus*” ortamını bünyesinde barındırır. Halide Edip İstanbul toplumu özelinde görülen farklı sınıftan insanları bir araya getirerek romanın kişiler dünyasını oldukça genişletir. Devlet temelli ekonomik yaklaşıma yakın olanlar geleneksel ve idealist tavırlarıyla ortaya çıkarlar.

2.1. Gelenekten Beslenen Tavrı

Sonsuz Panayır, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişmeye başlayan ekonomik etkiler ile ortaya çıkan toplumsal koşulları merkeze alan dönem romanıdır. Halide Edip, Türk sosyolojisini etkileyen iktisadi şartların toplumsal hayata etkilerini yansıtmak amacıyla kişiler dünyasını geniş tutar. Ekonomik açıdan yetersiz kişilerin yanı sıra varlıklı kişilerin bir kısmı da

geleneksel yaşam biçimlerini sürdürürler. Maddi açıdan kısıtlı insanların başında ise Saffet ve Macide Balkar çifti gelir. Romanın başkarakteri Ayşe Balkar'ın anne ve babası olan bu çift maddi imkânsızlıklar içindedir. Sınıf farklılıklarının ortaya çıktığı bu ortamda Balkarlar, tam anlamıyla geleneksel yaşam şartlarında hayatlarını sürdürmekle birlikte geleneksel unsurlara ilişkin katı refleksleri yoktur. Kızları Ayşe'nin iyi bir eğitim alması ve ekonomik özgürlüğe sahip olması için zorluklarla mücadele etmektedirler. Ekonomik yetersizliklerden ötürü Saffet Balkar paltosunu satmak zorunda kalmış ve hayattaki tek zevki olan sigarayı dâhi bırakmıştır. Gündeliğe gitmeye başlayan Macide Hanım'ın da maddi katkısıyla Ayşe'ye ipek çorap ve şapka almak isterler. Ayşe ise şapka meselesine güncelliğini yitirmesinden dolayı önem vermez. Çünkü geleneksel yaşamın tam karşısında konumlanan Taksim tarafında genç kızların şapka takma modası geçmiştir. “*Fakat Cerrahpaşa'dan ötedeki moda, ruh haletini bilmeyen babası, bu hususta ısrar*” (Adivar, 2023: 18) etmektedir. Maddi zorlukların etkisiyle Saffet Balkar gittikçe pasif bir tavır sergilemeye başlar. Paltosunu satmasıyla toplum içerisinde (özellikle toplu taşımada) dışlanması Saffet Balkar'ı Ayşe'nin karşısında gittikçe edilgenleştirir. “*İstanbul tarafındaki tramvaylarda erkeklerin kılıksız, paltosuzlarına, kadınların boyasız ve ipek çorapsızlarına hiç itibar*” (Adivar, 2023: 14) edilmemesi ve bu tarz insanların “*herif ve karı gibi tezyif ifade eden tabirler[e]*” (Adivar, 2023: 14) maruz kalması, Saffet Bey'in karşılaştığı iktisadi temelli sosyolojik durumların simgesel anlatımlarıdır.

Romanda Ayşe'nin ideallerinin önünü açan isim Ali Bey'dir. Saffet Balkar'dan farklı olarak Ali Bey maddi açıdan yeterli bir düzeydedir. Diğer karakterlerden farklı olarak “*kültürel sermaye[siyle]*” (Swartz, 2022: 110) ön planda olan Ali Bey, bu konumunu “*ekonomik zorunluluktan uzak*” (Swartz, 2022: 112) olmasıyla korur. Eğitimini Avrupa'da tamamlayan Ali Bey, elli iki yaşına kadar sakin bir hayat sürer. Nihat Sertman'ın karısı Safinaz'la karşılaşmasına kadar pasif tavrını devam ettirdiği görülür. Onun yaşamında “*aristokratik bir çilecilik*” gözlemlenir. Sığınma mekânı “*halvetim*” diye bahsettiği babadan kalma evinin bir odasıdır. Bu “*yer, kaldırımları yarım asırdan beri tamir görmemiş, ayaklarında biriken çamurlu suları birer minyatür göl halini almış, genişçe bir sokağın üstündeki odadır.*” (Adivar, 2023: 84). Mehmet Akif'in *Safahat*'ta betimlemesini yaptığı İstanbul sokaklarıyla benzer özellik gösteren bu ortam Ali Bey için tam anlamıyla “*açık-geniş mekân*” (Korkmaz, 2015: 93) özelliği taşır. Ali Bey'in odasından baktığı “*bu sokak, pisliği, sefaleti, sessizliği, gelenin geçenin pejmürdeliği; mahalle halkının kadere baş eğen meskenet veya sonsuz tevekkülüyle tamamen Şark'ın bir parçası[dır.]*” (Adivar, 2023: 88). “*Sessizlik*”, “*tevekkül*” ve “*meskenet*” gibi nitelermeler aracılığıyla mekânla özdeşleşen Ali Bey'in kişiliği hakkında tanımlayıcı bilgiler aktarılır. Yaşadığı sosyal ortam bağlamında “*Ali Bey de tıpkı modası geçmiş evler gibi eskimiştir.*” (Topçu, 2016: 197). Beyoğlu tarafının gürültüsünden uzaklaşmak isteyen, maddi imkânı olmasına rağmen Ali Bey gösterişten uzak, geleneksel mahalle ortamında yaşar. Ali Bey'in bu edilgen tavrı Avrupa'dan arkadaşı Mandel üzerinden somutlaştırılır:

“*Mesela bu yerde Mandel otursa sokağı temizlemek için mutlak belediyeyle mücadeleye girer, teferruattan sayılan bir sürü medeni vazifelerini hiç ihmal etmezdi. Garbı Garp yapan, sırf bu büyük ve günlük hakların zamanında aranması, hiçbir zahmetten çekinilmemesi olduğunu Ali Bey bilmez değildi.*” (Adivar, 2023: 90).

Ali Bey, Batı'nın aktif tavrını bilmektedir. Batı düşüncesinde toplumun aksayan ve eksik yönleri insanları harekete geçirir. Ali Bey'in arkadaşı Mandel de gördüğü olumsuzluklar karşısında aktif bir rol oynayarak “*medeni vazifesini*” yerini getirecek bir anlayışa sahiptir. Ali Bey ise Batılı düşünce yapısını bilmesine rağmen harekete geçmez. O, daha çok düşünür

kimliğiyle öne çıkmaktadır. Ona göre Batı'nın on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar giden “*Modası geçmiş, sırf maddeye ve sermayeye dayanan liberal Garp*” (Adıvar, 2023: 90) ekolü, bugün Türkiye’de taklit edilmektedir. Mandel’in Avrupa’dan gönderdiği neşriyatların “*hemen hepsi iktisadi vaziyetler*” (Adıvar, 2023: 92) hakkında olmasına rağmen Ali Bey’in ilgisini çekmemesi onun pasif tavrını yansıtır. O, daha çok eski materyalist Batı iktisadi yaşantısını taklit eden Türk toplumunun sosyolojik anlamdaki etkileri üzerinde düşünür. Ona göre materyalizm, toplumu öz değerlerine karşı yabancılaştırmıştır. “Şeytanın Öğütleri” adını verdiği yazılarında Batı’da köhnemiş olan materyalizmin etkilerini kaleme alır.

Fikirleri ve yaşayış tarzıyla çevresi tarafından saygın bir kişilik kazanan Ali Bey, romanın ilerleyen bölümlerinde Füzûzan Tıngır, Süleyman Bolluk ve Saffet Balkar gibi isimlerle beraber bir mecmua çıkarmaya karar verir. Her ne kadar bu düşüncenin hayata geçiş geçmediği romanda açıkça yer almasa da bu tarz bir girişimle edilgenlikten aktif bir tavra doğru geçiş yaptığı gözlemlenir. Mecmuanın çıkarılmasındaki maddi engel Ali Bey’in yardımıyla aşılır. Genel tavrıyla geleneksel Osmanlı dokusunu sembolize eden Ali Bey, mirasıyla kurulacak olan yeni toplumsal ve iktisadi yapının da temelinde yer alır. Böylece modern ekonomi teori ve eyleminde Osmanlı’nın modernize edilmiş iktisat anlayışı sembolik anlamda romana dâhil edilir.

Ali Bey gibi maddi imkânlarla sahip olup materyalist bir yaşamı reddeden diğer isimler ise Emine ve Zeynep Şaşırtmaç’tır. Ali Bey ile Emine Şaşırtmaç’ın benzerliği yaşam tarzlarında ve davranışlarında ortaya çıkmaktadır:

“Ali Bey de, Emine de, kendi sınıflarının moda denilen hükümlerine birer maymun gibi uymayı kabul etmemiş, iç hayatlarını sonsuz panayır sahnelerine sokmaya razı olmamışlardı. Emine Hanım’ın halveti de tıpkı Ali Bey’in halveti gibi, iç hayatının, iç hürriyetinin bir aynasıydı.” (Adıvar, 2023: 255-256).

Kapital yaşam tarzının önde gelen isimlerinden olan Samet Şaşırtmaç’ın eşi Emine ve kızı Zeynep, kendi “habitus”larından ayrılmazlar. “İki binler” olarak adlandırılan sosyetik sınıf tarafından “sosyolojik şiddete” maruz kalan; ancak karakterli duruşuyla bu durumu kendi lehine çeviren Emine Hanım, Samet Şaşırtmaç’ın saygı ve sevgisini kazanır. Emine Şaşırtmaç için anlatıcı “*Taşralı bir ailenin çocuğuydu ve Anadolu’nun hâlâ topraktan kopmamış, arka kemiği kuvvetli ve köklü karakterini muhafaza edebilmişti. Yüksek sosyete Emine Hanım’ı sırf Şaşırtmaç’ın karısı -burası şayan-ı hayret- hem de Şaşırtmaç’ın üzerinde tesiri var diye hoş görürdü.*” (Adıvar, 2023: 120) diyerek kapitalistlerin sosyolojik şiddetinden ayırır. O, Samet Şaşırtmaç’ın materyalist yaşamında sığındığı tek manevi limandır.

Memleketi Bolu’ya birçok hayır işlerinde bulunan ve dinî değerlerine de bağlı olan Emine Hanım, kendi “habitus”unu muhafaza edip gerek “iki binler”e gerek orta sınıfın temsilcisi konumundaki “apartman sakinleri”ne karşı mesafelidir. Genel yaklaşıma göre “*tüketim, şehirde köylere göre yaşam standardının daha büyük bir elemanı haline gelir.*” (Veblen, 2022: 65). Ancak Emine Hanım, bu genel sosyal ve iktisadi yapının aksi bir tutum sergiler. O, içinde bulunduğu gösteriş ve tüketim kültürünün karşısında yer alır. Benzer şekilde annesi gibi olan Zeynep Şaşırtmaç da “*kimsenin dikkatini çekmeden, kendi köşesinde bir fikir hayatı yaşamak*” (Adıvar, 2023: 253) istemektedir. Romanda Ayşe hariç diğer genç kızların hepsi davranış ve fikir olarak annelerine benzemektedirler. Behire Bolluk’un kızları Melike ve Müfide ile Lale Safitürk’ün kızları Şermin ve Nermin annelerine benzer karakter yapısı

sergilerler. Bu da soya çekim bağlamında romanın realist bir bakış açısıyla ele alınmaya çalışıldığını ortaya koyar.

2.2. İdealist Bireyci Tavrı

Daha çok fikirleriyle geleneksel tavrı sergileyen mütevekkil insan tipinin yanında aktif bir durum ortaya koyan karakterlerin varlığı romanda geniş bir yer tutar. Bunlar arasında Süleyman Bolluk, Füzuran Tıngır, Ferdi Uysal ve Burhan Körbalta gibi isimler öne çıkar. Süleyman Bolluk dışındaki diğer karakterlerin genç oluşları idealist tavırlarını tetikleyen unsurların başında gelir. Süleyman Bolluk ise mühendis kimliği ve kapitalist yaşamın mutlak çıkarıcı anlayışına karışmayıp geleneksel hayat tarzını sürdürmesiyle idealist bir tavrı sergiler. Yazarın “Anglo-Amerikan” sınıfına dâhil ettiği Süleyman Bolluk, “*ticaret namusunu lekelememiş*” (Adıvar, 2023: 377) bir adamdır. Süleyman Bolluk yazar tarafından İngiliz liberalizminin temsilcisi konumuna çıkarılır. Öyle ki tam karşısında konumlandırılan Uzman Safitürk, esasen bir Alman hatta Hitler hayranıdır. Mühendis Süleyman Bolluk arka planda İngiliz liberal felsefesiyle yeni dünya düzeninin kurucusu olarak yansıtılır. Bolluklar gerek düşünce itibarıyla gerek pratik yaşamda “iki binler”den uzak bir yaşam pratiğine sahiptirler. Anlatıcı “*Tavırları, kıyafetleri gösterişsiz ve şamatasız; heyecanlarını ve fikirlerini camekân metaı telakki etmeyen sınıftandırlar.*” ifadelerini kullanarak Bolluk ailesini türedi zengin sınıftan ayırır. (Adıvar, 2023: 33). Bununla birlikte “*Bolluklar, Şaşırtmaçlardan daha fazla istikbali görmüşler, Hitler Almanya’sının yıkılmasını doğru olarak sezmişlerdi[r]*”. (Adıvar, 2023: 336). Ön görülme fikri yapısı ve mühendis kimliğiyle Bolluk ve ailesi Safitürkler karşısında yüceltilir. Romanın sonunda idealist gençler ve Ali Bey’le bir araya gelen Süleyman Bolluk basın işine girmeye karar verir:

“Belki uzun müddet bir kazanç temin etmeyecek hatta servetinin bir kısmını da çekecek olan bu basın işi, Süleyman Bolluk’un işadamı değil, fikir adamı ve biraz da idealist adam tarafını avlamıştı. Bundan dolayı bu işe hem para koymaya hem de idare heyeti arasına girip bu teşebbüse biraz da pratik bir kabiliyet getirmeye karar vermişti.” (Adıvar, 2023: 380).

Yirminci yüzyıldan itibaren dünyada etkisini artırmaya başlayan Amerika’daki kurumsal iktisatçılar etkin rol oynamışlardır. Bu isimlerden biri de Thorstein Bunde Veblen’dir. “*Veblen Amerika için mühendislerin yönettiği Sovyet tipi bir planlı ekonomi modeli öneriyordu. Ona göre mühendisler yeni ürünler geliştiren ve iş adamlarına göre daha faydalı insanlardı[r]*” (Kabaş, 2020: 105). Romanda Süleyman Bolluk düzgün aile yapısı, disiplinli iş anlayışına ek olarak mühendis kimliği ile yazarın rol model olarak sunmak istediği bir karakterdir. O, mevcut donanımlarıyla liberal klasik iktisadi anlayışın temsilcisidir. Süleyman Bolluk’un “idealist adam tarafı”yla gençlere “pratik bir kabiliyet” kazandırma çabası idealize edilir. Özellikle Füzuran Tıngır ve Burhan Körbalta gibi idealist gençler “Anglo-Amerikan” özelliklere sahip Süleyman Bolluk’un yanında yer alırlar. Bu isimlerden Füzuran Tıngır, yazar tarafından yüceltilen bir diğer karakterdir. Anlatıcı “*İşin hakikati, Füzuran Tıngır’ın Şark’ta nispeten az fakat Garp’ta, bilhassa Amerika’da çok tesadüf edilen bir gazeteci örneği olmasından ibaretti.*” (Adıvar, 2023: 58) saptamasıyla tıpkı Süleyman Bolluk’ta olduğu gibi Füzuran Tıngır’daki Batılı düşünce yapısına işaret eder. Füzuran Tıngır adeta bir “kalem şövalyesi”dir. İstanbul zenginlerinin içinde yer alan Füzuran Tıngır, “Haykır” gazetesindeki köşesine söz konusu bu sınıfın yaşam özelliklerini taşır. Bundan dolayı zenginler sınıfının önde gelen isimlerinden Samet Şaşırtmaç ve Uzman Safitürk tarafından sevilmez. Bu isimlerden “*Uzman içinden, İşte memlekette bir tehlike işareti, zengin düşmanı, devletçilik maskesi altında bir kızıl... Bunların hakkından ancak Gestapo gelir*” (Adıvar, 2023: 167) düşüncesiyle Füzuran Tıngır’ı “kızıl” olmakla suçlar.

“Kızıl” nitelemesi doğrudan komünist sisteme bir gönderme olarak iktisadi bir sınıflandırma oluşturur. Nazi Almanya’sına hayran olan Uzman’a göre Füzuan Tıngır gibi sosyalist iktisadi politikayı benimseyenlerin hakkından Nazi Almanya’sının gizli polis teşkilatı “Gestapo” gelir. Kapitalist ekonominin temsilcisi olan Samet Şaşırtmaç da aynı şekilde “*Hepiniz Bolşevik, hepiniz hain*” (Adıvar, 2023: 324) sözleriyle Füzuan Tıngır’a çıkışır. Bununla da durmayan Samet Şaşırtmaç “*Nedir bu devletçilik, devletçilik diye bir şeyler tuturmuşsunuz... Hep ortalığı karıştırıp bizi birbirimize katıp malımıza el uzatmak istiyorsunuz.*” (Adıvar, 2023: 324) ifadeleriyle Füzuan Tıngır’ı komünist yanlısı anti-demokrat olmakla suçlar. Aynı zamanda Samet Şaşırtmaç Füzuan Tıngır’a yönelttiği benzer suçlamaları, idealize edilen bir diğer karakter ressam Ferdi Uysal’a da yöneltir. “*Bunların hepsi kızıl, hepsi kudrete, paraya, medeniyete düşman... Ressamı da muharriri de hepsi, hepsi... Aralarında gizli bir teşkilat var mutlak.*” (Adıvar, 2023: 143) diyen Samet Şaşırtmaç, romanda idealleriyle ön planda yer alan gençleri komünist ve anti-liberal olmakla nitelendirir. Aralarında mutlak bir bağ bulunması, aynı “habitus” alanlarına sahip orta sınıfın fikri manada dayanışma kültürünü yansıtır. Öyle ki “*Hâkim sınıf içinde, kültürel sermaye bakımından daha zengin olup ekonomik sermayesi az olan ve tahakküme uğrayan entelektüel ve sanatçı kesimi, tahakkümü uygulayan kesimin ‘gösterişini ve süslemeye yönelik burjuva beğenisini*” (Swartz, 2022: 247) reddetmeleriyle aynı “habitus” alanlarında benzer beğeni ve davranış özellikleri sergilerler. Aynı sosyal ve ekonomik statüye sahip orta ve alt gelir grubunun düşünce yapısına ek olarak eylemsel bazda ortak hareket etmeleri yazar tarafından bilinçli bir şekilde tercih edilir.

Romannın ilerleyen bölümlerinde Ayşe’nin Uzman Safitürk’ün şirketinde çalışmaya başlamasıyla memur ve işçi sınıfları da aynı düşünce ve eylemde bulunurlar. Nihat Okoğlu’nun hücumlarına uğrayan Ayşe, bir gün öğle yemeğine gidemez. Çalışma arkadaşları Ayşe’nin masasına poğaçaya ve simit bırakır. Romandaki bu ortak tavır, “*Ah, bu ezilenlerin bir kelime söylemeden kalpten kalbe giden birliktelikleri, dişlerini sıkıp içten içe birbirlerine omuz vermeleri, sessiz anlayışları, içten pazarlıkları!*” (Adıvar, 2023: 286) sözleriyle dile getirilir. Zengin sınıfa ait lüks yemek çeşitliliğinin karşısına “poğaçaya ve simit” gibi yiyecekler getirilerek orta ve alt gelir grubuna ait iktisadi yaşam koşulları simgesel bağlamda somutlaştırılır.

Füzuan Tıngır’a göre Şaşırtmaçlar gibi savaş ekonomisiyle zengin olanların devri kapanmış, dünya yeni bir döneme girmeye hazırlanmaktadır. O, zenginlerin ticari anlamda tekelleşmesine ve aynı zamanda işçi, memur ve köylü sınıfının zenginlerin tahakkümü altına girmesine karşıdır. Onun bakış açısına göre içinde bulunulan değişim aşamasında modern “*Ortaçağ sofizmine*” (Adıvar, 2023: 372) geçit verilmemelidir. Orta gelire mensup olan Füzuan Tıngır, “Haykır” gazetesinden de istifade ederek kurulacak olan yeni basın işine girmenin mücadelesini verir.

Füzuan Tıngır gibi Burhan Körbalta da toplumsal ve ekonomik değişimi önceden görmüş bir isimdir. Babası, “*kudretin paraya dayandığı bir devirde*” (Adıvar, 2023: 173) yaşamıştır. Kapital sistemin tahakkümünü artırdığı toplumsal ortamda “Körbalta” soyadını alması ise içinde bulunduğu sosyal şartlara ironik bir cevap ve duruş örneğidir. İdealize edilen Burhan, kapitalizmin temsilcisi konumundaki dayısı Uzman Safitürk’ün tam karşısında konumlanır. O, Batı’da eğitim alarak yurda dönmesiyle Türk edebiyatında daha önce umut bağlanan gençlere benzer. Bu idealleştirilmiş yapısıyla Tefik Fikret’in “Haluk”unun nihayete eriştiği bir tip olarak okuyucuya sunulan Burhan Körbalta, romandaki konumuyla “*medeniyetlerin bütüncül bir yaklaşımla gelişebileceği fikrini temsil eder.*” (Kanter, 2020:

1037). Yaşam tarzı ve düşünceleriyle Burhan, Füzuzan Tıngır'a yaklaşıyor. Amerika'da eğitim alan Burhan için Uzman Safitürk, "Sen, Amerika yerine galiba Çin'e gittin" (Adıvar, 2023: 170) şeklinde alaycı bir tavırla Burhan'ın görüşlerini sosyalizme kaydırır. Hem Füzuzan Tıngır hem de Burhan Körbalta sosyalist olduklarını söylememelerine rağmen düşünce ve eylemleriyle bu ideolojinin etkisinde olduklarını hissettirirler. Nitekim Saffet Balkar'a kurulacak olan yeni şirket için sarf ettiği sözlerinde sosyalist tutum sezdirilir:

"Hele bu şirketin, aynı zamanda hepimizin oturabileceği, küçük dairelere ayrılmış bir de apartmanı olursa, Balkarlar, Tıngırlar, Ali Beyler bir tek gaye etrafında toplanabilir, fikir metasını karaborsadan kurtarabilir. İnsanların gözünü boyamadan, insanlığın hayrı için el ele çalışabilecek bir teşekkül yaratabilir." (Adıvar, 2023: 298).

Komün bir yaşam arzusunda bulunan Burhan, Saffet Balkar'ın bahçesi ayrı müstakil ev fikrine de "Sen ıslah kabul etmez bir ferdiyetçisin Saffet Amca" (Adıvar, 2023: 298) diyerek karşı çıkar. Tam anlamıyla devrimci bir görüşe sahip olmayan; ancak mevcut düzenin de değişmesini isteyen Burhan Körbalta idealleri uğruna yaşar. Onun ve Füzuzan Tıngır'ın bakış açısına göre kapitalizmin yörüngesine giren mevcut iktisadi düzen sürdürülebilir değildir. Değişim ise önce bireyden başlamalı, ardından toplumun geneline yayılmalıdır. Bu doğrultuda eserde Burhan, Ayşe ile evlendirilerek değişimin birey(ler)den başlatılması sağlanır. Zengin sınıftan kızları reddeden Burhan, hayata sıfırdan, Sülüklü'den, başlamayı göze alır. Burhan, dayısı Uzman Safitürk'ün evlenme konusundaki tehditlerini göze alır. Ayşe ile nişanlanarak ideallerini gerçeğe dönüştürmeye başlar.

3. Kapitalist Eğilimli İktisadi Yaklaşım

Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye'de iktisadi faaliyetler hız kazanır. Osmanlı'nın çöküşünde önemli bir etken olan ekonomi sorunu, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin öncelik verdiği alanların başında gelir. Lozan'da kapitülasyonların kaldırılmasıyla millileşme hamlesi devletin ana ekonomik politikası hâline gelir. Bir taraftan Batı'nın hızla genişleyen emperyalist ekonomik hareketlerini durdurmaya çalışan devlet, diğer taraftan artan talebe yetişmek zorundadır. İçinde bulunulan koşulların etkisiyle özel teşebbüs faaliyetleri yetersiz kalırken, bu eksiklik devlet eliyle giderilmeye çalışılır. Devletçilik, Cumhuriyet rejiminin temel ilkelerinden biri hâline getirilir. Böylece savaşların yarattığı olumsuz ekonomik ortamdan kurtulmanın çareleri aranır.

Avrupa ve Amerika'yı derinden etkileyen 1929 yılındaki büyük ekonomik buhran ve ardından gerçekleşen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'yi de olumsuz anlamda etkileyen olaylardır. Bu yıllar devletçilikle birlikte özel teşebbüsün iktisadi anlamdaki varlıkları Türkiye ekonomisini belirleyen ana faktörlerdir. İkinci Dünya Savaşıyla birlikte devlet; askerî ve siyasi şartların etkisiyle iktisat faaliyetlerinde yeterince ön plana çıkmazken savaş ekonomisi, geniş halk kitlelerini olumsuz anlamda etkilemiştir. "Özellikle 2. Dünya savaşından sonra gelişmiş ülkelerdeki 'Batı tüketim teorisi' olarak 'kapitalist tüketim' tarzı hızla yeni gelişmeye başlayan ülkelere doğru yayılmış ve küresel bir boyuta erişmiştir." (Odabaşı, 2020: 236). Savaş ekonomisinin etkilerinin görüldüğü 1939-1946 yılları arasında "Fiyat artışları spekülasyon ve karaborsayı daha da tırmandırdı; ticari karlar olağanüstü biçimde şişti ve yeni savaş zenginleri türedi." (Arslan, 2020: 151-152). Küçük azınlık denilebilecek bu türedi burjuva sınıfı zenginleşmeye başlar. Ortaya çıkan yeni türedi zengin sınıfı beraberinde kendi kültürel unsurlarını da oluşturur. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından yaşanan olayların anlatıldığı *Sonsuz Panayır*'da da savaş ekonomisiyle gittikçe zenginleşen bir grup insanın hayat

hikâyelerinden kesitler aktararak değişen kültürel yapı iktisat zemininde ortaya konulur. Romanda “*Avrupa’ı bir yaşam sürmek hevesinde olan İstanbul ‘sosyete’sinin beden pratikleri ve ‘statü nesnelere’yle varlık alanı oluşturmaya çalışmaları ‘sonsuz panayır’ imgesine yüklenen anlam katmanlarıyla dile getirilmektedir.*” (Kanter, 2019: 64-65). Sanatçı ilk olarak Cumhuriyet’le birlikte toplumsal yapıda meydana gelen değişim ve dönüşümleri *Sonsuz Panayır*’da “*realist bir şekilde işler ve bireyden yola çıkarak toplumun kolektif bilincini harekete geçirmeye çalışır.*” (Şahin, 2018: 5). Özellikle karaborsacılıkla ekonomik tekelleşmeye kadar giden insanların yaşam standartlarının geniş halk kitleleriyle taban tabana zıt oluşu topluma verilmek istenen bilinç hareketini yansıtır. Bu iktisadi sosyal yapı içerisinde oportünist ve pragmatist tavır sergileyen karakterlerin varlığı romanda ortaya çıkar.

3.1. Kapitalizm Etkisinde Oportünist Tavır

Sonsuz Panayır’da oportünist tavırlarıyla ilk ortaya çıkan karakter Üftade Hanım’dır. Üftade Hanım, kendi menfaati uğruna bütün ahlaki değerleri yok sayar. Bununla birlikte düzgün bir aile hayatı da yoktur. Eş olarak seçtiği erkekleri maddi kazanç sağlamak için tercih eder. Füzuan Tıngır, “*Ona bazıları gemi faresi derler. Niçin bilir misiniz? Girdiği ailelerin ikballeri sönünce batan gemiyi ilk terk eden fare gibi sıvışıp bir daha semtlerine uğramamasından*” (Adıvar, 2023: 50) ifadeleriyle hiçbir etik değere sahip olmayan Üftade Hanım’ın oportünist tavrını aktarır. Tüketimin statü göstergesi olarak fetişleştirildiği bir ortamda gösterişle ön plana çıkan Üftade Hanım özelinde dönemin tüketim kültürü somutlaştırılır. “*Tüketim kültürünün temel özellikleri arasında arzuya, fonksiyonel yararın hazcı yarara dönüşmesi, biriktirme tutkusu, gösterişçi tüketim, kültürel değerler, estetikleşme, yabancılaşma, farklılık ve hız olarak belirlenebilir.*” (Odabaşı, 2020: 246). Üftade Hanım’ın davranışlarında “arzu”, “haz” ve “gösterişçi tüketim” gibi kapitalist unsurlar geniş bir şekilde işlenir. Onun esas hedefi, İstanbul çevresinde kapitalizmin kişiler düzleminde simgesel zirve ismi olan Samet Şaşırtaç’a ulaşmaktır. Samet Şaşırtaç’ın sağlayacağı imkânlardan olabildiğince yararlanmak Üftade Hanım için gösteriş kültüründe ayakta kalmanın yegâne yollarından biridir.

Samet Şaşırtaç kapital sistemin hemen hemen bütün özelliklerini bünyesinde barındırmış bir tiptir. Roman boyunca aşağı doğru kayan Samet Şaşırtaç, sonunda psikolojik buhran geçirecek aklı dengesini yitirir. Onun bu şekilde yıkıma doğru gitmesi ve toplumdan uzaklaştırılmasıyla temsil ettiği salt çıkar ilişkisine dayanan iktisadi yapının da ortadan kalkma süreci tamamlanır. O, çocukluğundan itibaren para ve güç kazanmak için hiçbir etik değeri olmayan hedonist, fırsatçı ve pragmatik bir tip olarak öne çıkar. Karaborsa ve uyuşturucu işleriyle gücünü artıran Samet Şaşırtaç, kirli ticari işlerini emrinde çalıştırdığı insanlar aracılığıyla gerçekleştirir. Yörüngesinde çalışanlar da “*bir nevi insan-makinedir.*” (Adıvar, 2023: 121). Onun kurup genişlettiği iktisadi sistemin temelinde salt çıkar ilişkileriyle birlikte “korku” kültürü bulunur:

“Mesela ticaret âlemini ele alalım... Bunu benden iyi bilen yoktur. Bizim korkuluğumuz para kudretidir değil mi? Bu para kimindir? Bizden korkan adamların... Bunlara zehir hatta... yutturarak paralarını çekeriz; korktukları şey gene kendi elleriyle elimize verdikleri silahtır. Her şeyin başı korku...Korkuluk!” (Adıvar, 2023: 123).

Samet Şaşırtaç’ın kendi ben’iyle bütünleştirdiği kapital imparatorluğuna ilk darbeyi Nihat Sertman’ın karısı Safinaz vurur. Safinaz’ı elde etmek isteyen; ancak bunda başarısız olmasıyla hem kendi ben’ini hem de oportünist tutumla kurduğu kapital iktisadi dünyasının yıkımını başlatır. İlişkilerini salt çıkara dayalı yürüten Samet Şaşırtaç’ın en büyük destekçileri

ise Sabık Komiser, Nihat Sertman, Nihat Okoğlu ve Uzman Safitürk'tür. Samet Şaşırmaç'ın ilk ve en büyük darbeyi aldığı Safınaz, hariciyede yükselme amacıyla olan Nihat Sertman'la evlidir. Nihat Sertman'ın babası Samet Şaşırmaç'ın kirli ticari ilişkilerini yürüten Sabık Komiser'dir. Her iki isim de oportünist tavırlarıyla Safınaz'ı Samet Şaşırmaç'ın yanına gönderme arzusundadırlar. Modernlik maskesi altında yapılmaya çalışılan bu düşünce ve eylem yapısı, bireyler üzerindeki salt çıkara dayalı ilişki ağını yansıtır. Anlatıcının “*hayatın her şeyini bir karaborsa metası telakki eden müstekreh zihniyet*” (Adıvar, 2023: 147) şeklinde tanımladığı bu tarz oportünist tavrın muhatabı Nihat Sertman'dır. “*Sertman'ın evlenmeyi bir nevi yüksek ticaret telakki*” (Adıvar, 2023: 70) etmesi, onun oportünist kişiliğini ortaya koyar.

Karısı Safınaz'ı Samet Şaşırmaç'a yanaştırma düşüncesinde olan Nihat Sertman için hayattaki tek gaye hariciyede iyi bir mevki elde etmektir. Bu amaç uğruna Samet Şaşırmaç'ın nüfuzundan yararlanmanın hesabını yapar. Safınaz'ı da elde etmek istediği mevki için uyarmaktan ve hatta ona karşı fiziki şiddet uygulamaktan çekinmeyen düşük karakterli bir tiptir. Romanda “*Şaşırmaç bu Sertman denilen herifin gözünde, borsada çıkıp inişi hesap edilen bir hisse senedinden başka bir şey değildi.*” (Adıvar, 2023: 268) denilerek bu iki oportünist kişi arasındaki ilişki ağı “borsa” benzetmesiyle aktarılır. Samet Şaşırmaç'ın nüfuzu arttığında yanında bulunan Nihat Sertman, tam tersi olarak olumsuz söylentiler çıkmaya başladığı anda Şaşırmaç'tan uzaklaşır.

Nihat Sertman gibi Uzman Safitürk de Samet Şaşırmaç'la olan ilişki ağını oportünist bir zemine oturtur. Şirket ortaklığı bulunan Uzman Safitürk, olumsuz söylentilerin ardından Samet Şaşırmaç'la olan ticari ve ikili ilişkisini yarıda bırakır. Uzman Safitürk okul yıllarından itibaren yükselme ve para kazanma amaçlıdır. Ali Bey'in lise yıllarından arkadaşı olan Safitürk, önceki adı Osman Safa'yı değiştirerek zamanla “apartman beyleri”nden birisi hâline gelmiştir. Modern “mahalle derebeyleri” olan bu sınıfa mensup Uzman Safitürk, gizli bir Alman hayranı ve materyalisttir. Yaşam tarzı ve düşünce yapısıyla Süleyman Bolluk'un tam karşısında konumlandırılır. Böylece Uzman Safitürk ve Süleyman Bolluk özelinde “*Roman, açık bir Almanya ve Nazizm karşıtlığı ve İngiliz taraftarlığı yapmaktadır.*” (Eroğlu, 2013: 28). Bulduğu konum itibarıyla “küçük burjuva” sınıfına mensuptur. Söz konusu sınıf “*işçi sınıfıyla özdeşleşmekten kaçınmaya çalışan, ama öykündüğü hâkim sınıfın hayat tarzını geliştirmek için gereken olanaklara da sahip olmayan*” (Swartz, 2022: 245) özellikler gösterir. Yeğeni Burhan Körbalta'yı nüfuz kazanmak için yanında bulundurması, Bolluklarla rekabet için Ayşe'ye özel ders teklif etmesi, Burhan'ı Bollukların kızıyla evlendirmek istemesi gibi eylem ve düşünceleri elde ettiği küçük burjuva sınıf konumunu muhafaza etmek ve ilerletmek içindir. Tıpkı Nihat Sertman gibi evliliği bir ticari faaliyet olarak algılar. Yeğeni Burhan'a söylediği “*İzdivaç artık herhangi bir ticari muameleden ileri geçemez. Bizim şirketin selameti, dayının selameti senin Bolluklara damat olmanı icap ettiriyor evladım.*” (Adıvar, 2023: 373-374) sözlerinde materyalist düşüncesini oportünist tavrıyla tamamlar. Uzman Safitürk'e göre yeğeni “*Burhan Körbalta gibi aptal idealistler*” (Adıvar, 2023: 335) zararlıdır. “*Ali Bey de realiteye uyabilecek bir adam*” (Adıvar, 2023: 335) olmayıp geleneğin temsilcisi bir romantiktir. İçinde bulunulan sosyal, siyasi ve ekonomik koşullarda “*gelecek dünyanın pazarlarını tutacaklar arasında Süleyman Bolluk mutlak bir mevki alacak[tır]*” (Adıvar, 2023: 335). Bu amaçla Bollukların temsil ettiği liberal-idealistlerin grubuna bir süreliğine de olsa geçmelidir. Samet Şaşırmaç'ın kirli işlerle kazandığı savaş ekonomisinin getirdiği kirli ve kapalı iktisadi kazanç, yazarın başından beri tasavvur ettiği; ancak ayrıntılarının da tam anlamıyla belli olmadığı şeffaf bir ekonomik anlayışa bırakır.

3.2. Değişen Şartlar Karşısında Pragmatist Tavır

Sonsuz Panayır'da değişim ve dönüşümü yaşayarak gelişimini sürdüren başkarakter Ayşe'dir. Cerrahpaşa'da alt gelir grubunda sayılabilecek bir ailede yaşamaktadır. Köprü'nün diğer tarafı olan Beyoğlu, geleneksel Türk yaşam tarz ve düşüncesinden ayrı modern yapısıyla öne çıkarılır. Yeni şehir karakterini taşıyan söz konusu bu yer, "*modern kapitalizmin 'taşıyıcısı'*" (Swedberg, 2019: 118) konumundadır. Romanın başkarakteri Ayşe, köprü'nün diğer tarafı olan yeni şehre ulaşmak arzusundadır. Ayşe'nin hayattaki tek gayesi "*Mutlak, mutlak mensup olduğu fikara memur sınıfından kurtulmak, para kazanmak, bilhassa şöhret sahibi olmak*[tır.]" (Adıvar, 2023: 17-18). Bu amaç için anne ve babası üzerinde tahakkümünü artırmaktan çekinmez. Temel gereksinimler konusunda zorlanan aile ortamı Ayşe'yi bunaltır ve çıkış aramaya iter. Temizliğe gitmesi için annesini sevk eden Ayşe, babasını ise gelir sağlaması için sigarayı bırakmaya zorlar. Konusunu bu olaydan alan bir yazı kaleme alan Ayşe, birincilik elde eder. Kazandığı bu başarıyla öteden beri etkilemek istediği Ali Bey'in dikkatini çeker. Babası için hediye edilen elli paket sigarayı da kimseye söylemeden satacak kadar hırslıdır. Aile, çevre ve okul ortamından edindiği "*kültürel sermaye*[sini]" (Swartz, 2022: 110) iktisadi sermayeye tercih eder. Hayata karşı bakış açısındaki tercihiyle önceleri Ali Bey'le farklılık gösterir. Ali Bey'den kendisi için köprü'nün diğer tarafında iş bulmasını isteyen Ayşe, böylece zenginler muhitine Bolluklar aracılığıyla adımını atar. Ayşe, "*realist bir kafası olduğu için*" (Adıvar: 2023, 29) dâhil olduğu yeni "habitus"unu tetkik etmeye başlar. Nitekim "*Habitus, tabakalı bir toplumsal dünyada insana nereye ait olduğu ve nereye ait olmadığı duygusunu kazandırır.*" (Swartz, 2022: 152). Aitlik ikilemi içerisinde Ayşe, karşılaştığı yeni "habitus" ortamının kendi ben'i üzerindeki olumsuz etkilerine direnir.

Ayşe'nin yeni ortamda karşılaştığı ilk olay, "Şaş-Bak Pavyonu"ndaki "eşek gösterisi"dir. Eşeğin sahneye çıkarılarak seyircileri güldürmesine Ayşe anlam veremez. Ancak gösterişe dayalı zengin sınıfa mensup olanlar bu "eğlence" anını büyük bir heyecanla beklemektedirler. Düşük zevke ait bir gösteri olduğu anlaşılan bu eğlence anlayışı, yeni modern şartların etkisiyle doğal karşılanır. Öyle ki türedi zenginlerin eğlencesi hâline gelen "*Soytarılık, modern insanın can simididir.*" (Özel, 2023: 170). Nitekim Ayşe içine girdiği yeni sosyal ortamı tetkik ederek kendisine alan yaratmaya çalışır. Anlatıcının Ayşe ve onun kuşağı için söylediği "*ne olursa olsun hepsi kendilerine göre bir manada realisttiler. Yani çıkarlarını pekâlâ biliyorlardı.*" (Adıvar, 2023: 56) sözleriyle onun amacı uğruna çabalayan pragmatist tarafına dikkat çeker. O, her ne kadar dâhil olduğu sınıfın gerçek yüzünü görse de bu pragmatist özelliğini bırakmaz.

Uzman Safitürk, Ayşe'yi sırf Bolluklarla rekabet için kızları Şermin ve Nermin'e ders verdirmek arzusundadır. Ayrıca Tramara Şirketi'nde de iki yüz lira maaş karşılığında iş teklifinde bulunur. Ayazpaşa'daki apartmanın alt katındaki daireyi de Ayşe ve ailesine kiraya verir. Ali Bey'in çekingenliğinin farkında olan Ayşe, onu rahatsız etmek istemez. Çünkü "*Ali Bey, şimdilik elinden kaçırmak istemediği bir istinat noktası*[dır.]" (Adıvar, 2023: 187). Ayşe, Ali Bey'in uyarıları karşısında sosyo-ekonomik koşulları öne sürerek ikna etmeyi başarır. Ali Bey'e hitaben "*Asıl cehennem benim için Cerrahpaşa'daki hayat*" (Adıvar, 2023: 197) şeklindeki sözleriyle "habitus"unu değiştirmeye olan kararlılığını ortaya koyar. Düşüncesine göre "*Bir defa öbür tarafa kapağı atsa ötesi kolay*" (Adıvar, 2023: 201) olacaktır. Ayşe, Ali Bey ve karşılaştığı Füzüzan ve Burhan gibi karakterlerle yeni "habitus"unu inşa etmeye başlar. Karşılaştığı "*Bu yeni hayat ne iç içe ne karışık hislerin, menfaatlerin, rekabetlerin çatıştığı bir*

yerdi[r.]” (Adıvar, 2023: 284). Ayşe iktisadi koşulların belirleyici rol oynadığı bu yeni “habitus” ortamını, selefî Safinaz gibi pasif geçirmez. Safinaz, ekonomik anlamda hayatta kalabilmek için Nihat Sertman’ın oportünist tavrına katlanmak zorunda kalırken Ayşe pragmatist bir karaktere büründürülür. Hatta pragmatik tavrını daha da ileri götürerek yeni tanıştığı Füzûzan ve Burhan’ı tetkik etmeye başlar. Bu tarz pragmatik davranışını realist çizgiyle birleştirip hangi idealist erkekle evleneceğini belirlemeye çalışır.

Ayşe, dâhil olmaya çalıştığı yeni “habitus”ta uyum sürecindeki sıkıntılara rağmen ideallerinden ve pragmatist tavrından vazgeçmez. Çalışma saatlerinin yoğunluğuna, Şermin ile Nermin’in şımarıklıklarına, şirkette Nihat Okoğlu’nun kötü muamelelerine katlanır. Zorluklara katlanış ulaştığı iktisadi yaşama tutunma isteğinden kaynaklanır. Ayşe, “*şahsi emeğiyle iktisadi istiklaline daima sahip olmak emelini muhafaza*” (Adıvar, 2023: 328) etmeye çalışır. Elde ettiği yeni “habitus” alanında kalıcı olmak Ayşe’nin ikinci aşamadaki hedefidir. Her ne kadar vaka süresi boyunca önceki davranışlarına göre değişimler yaşasa da ondaki pragmatist tavır varlığını devam ettirir.

4. Sonuç

Sonsuz Panayır konusunu İkinci Dünya Savaşı’nın neden olduğu sosyal ve iktisadi değişimlerden alır. Romanda, savaş ekonomisinin yarattığı sonuçların genel olarak toplumda iki sınıfı ortaya çıkardığına vurgu yapılır. Karaborsa ve kaçakçılıkla servet sahibi olan türedi zenginler ile düşük gelire sahip insanlar söz konusu iki ana sınıfı meydana getirirler. Kültürel farklılıklar da iktisadi yapıya paralel olarak kurguya taşınır. Geleneksel yaşamı devam ettiren karakterler düşünce itibarıyla devlet temelli iktisat yaklaşımına yakın dururlarken zengin kesim kapitalist eğilimli iktisadi yaklaşım içerisinde değerlendirilebilirler. Devlet temelli iktisat yaklaşımına mensup olan karakterler daha çok geleneksel yaşam biçimleriyle varlıklarını sürdürürler. Saffet ve Macide Balkar çifti, Ali Bey, Emine Şaşırtmaç ve Zeynep Şaşırtmaç karakterleri geleneksel yaşam standartları içerisinde yer alırlar. Emine ve Zeynep Şaşırtmaç’la birlikte Ali Bey gelir anlamında iyi bir konumda bulunmalarına rağmen geleneksel “habitus” alanlarını bırakmayan karakterlerdir. Bununla birlikte söz konusu bu kişilerdeki pasif karakter yapılanmaları, geleneksel yaşam özellikleriyle özdeşleştirilerek okuyucuya sunulur. Gelenekten beslenen özellikleri ve karakter yapılanmalarıyla Osmanlı iktisadi ve sosyal hayatının temsil konumundadırlar.

Devlet temelli ekonomik model içerisinde değerlendirilen; ancak karakter yapılanması olarak idealist tavır sergileyenler de *Sonsuz Panayır*’da öne çıkar. Süleyman Bolluk, Füzûzan Tıngır, Ferdi Uysal ve Burhan Körbalta gibi isimler idealist tavrılarıyla toplumu dönüştürmek isteyen eylem kişileridir. Bu isimlerin ortak özellikleri genç oluşları ve toplumsal gelir adaletsizliğini ortadan kaldırma istekleridir. Geleneksel Türk aile hayatını muhafaza eden Süleyman Bolluk, yazarın idealize ettiği karakterlerin başında yer alır. O, yazar tarafından İngiliz liberalizminin temsilcisi konumuna çıkarılarak Füzûzan Tıngır ve Burhan Körbalta gibi isimlere Ali Bey’le birlikte yol açar. Mühendis kimliği, düzgün aile yaşantısı ve iş disipliniyle rol modeldir. Süleyman Bolluk her ne kadar liberal bir iktisat anlayışının içerisinde yer alsada ticaret ahlakını devam ettirmiş ve toplumda sınıf eşitliğini savunan gençlerin yanında konumlanmıştır.

Komün bir yaşam tasavvurunda olan isim Burhan Körbalta’dır. Emekçi sınıfın önde gelen temsilcisi ise gazeteci Füzûzan Tıngır’dır. Burhan Körbalta ve Füzûzan Tıngır’ın hayal ettikleri iktisadi ekole geçiş Süleyman Bolluk ve Ali Bey tarafından sağlanır. Ali Bey’in

Osmanlıdan gelen mirasıyla Süleyman Bolluk'un İngiliz liberal tavrı bir araya getirilerek yazarın oluşturmaya çalıştığı yeni iktisadi ve sosyal ortam sağlanır. Nitekim yeni bir mecmua kurma düşüncesi esasen yeni toplumsal ve ekonomik sistemin de sembolüdür. Devlet destekli liberal sistem içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılan bu girişimin önündeki maddi engel, Süleyman Bolluk ve Ali Bey gibi deneyimli, yaşam tarzlarıyla örnek gösterilen ve işlerinde başarılı isimlerle aşılır. Böylece bireyden başlayan değişim ve dönüşüm rüzgârının toplumun geneline yayılması sağlanır.

İdealist gençlerin değiştirmek istedikleri, karşı durdukları iktisadi sistemin temelinde kapitalist eğilimli ekonomik yaklaşım bulunur. Ticaretin hiçbir ahlak ölçüsüne dayanmayarak elde edilen kazancı, sömürü düzenini de beraberinde getirmiştir. Kapitalizm etkisinde oportünist tutum sergileyen karakterlerin başında Samet Şaşırmaç, Uzman Safitürk, Nihat Sertman, Üftade Hanım, Sabık Komiser ve Nihat Okoğlu gibi isimler yer alır. Kapitalist sistemin temsilcisi Samet Şaşırmaç'tır. Vaka süresince gittikçe düşmeye başlayan Samet Şaşırmaç, sonunda akli melekelerini yitirir. Onun yıkımı esasen temsil ettiği salt çıkara dayanan kapital ekonominin de ortadan kalkmasını sembolize eder. İdealist grubun kuracağı mecmua doğum sürecini yaşarken Samet Şaşırmaç'ın korku ve çıkar zemininde kurduğu kapital sistemin varlığı sonlandırılır.

Sonsuz Panayır'ın başkarakteri Ayşe, içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik ortamdan kurtulmak istemektedir. Bu hedef doğrultusunda karşılaştığı tüm zorlukların üstesinden gelir. Dışardan gözlemlediği zengin hayatın içine dâhil oldukça Ayşe'de fikri manada birtakım değişimler yaşanır. Ancak Ayşe her ne kadar manevi yönden gelişme yaşasa da romanın sonuna kadar pragmatist davranışını devam ettirir. Elde ettiği kazanımları bırakmak istemez. Bu doğrultuda kurulacak yeni mecmuada çalışma fikrine pek sıcak bakmaz. Ayşe, her şeye rağmen elde ettiği yeni "habitus" alanında kalıcı olmak ister. Bununla birlikte uzunca tetkik ettiği Burhan Körbalta'yla nişanlanarak toplumsal bazda meydana gelmeye başlayan değişime dışardan da olsa destek verir.

Kaynaklar

- Adivar, H. E. (2023). *Sonsuz Panayır*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Arslan, M.(2020). 1939-1946 Yılları Türkiye'sinde Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Gelişmeler. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 6/2, s. 145-157.
- Berkes, N. (2024). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (haz. Ahmet Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2023). *Genel Sosyoloji Collège de France Dersleri (1981-1983)*. (çev. Zuhul Emirosmanoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Enginün, İ. (2007). *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Eroğlu, Z. (2013). *Tarihe Alternatif Romanlar: İkinci Dünya Savaşı'nın Türkçe Çağ Romanlarında Temsili*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Genç, M. (1989). Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri. *Istanbul University Journal of Sociology*. C. 3, S. 1, s. 175-186.
- Gündüz, O. (2012). Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı. *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı* (Ed. Ramazan Korkmaz). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kabaş, T. (2020). Amerikan İktisat Düşüncesinin Ortaya Çıkışı ve Yükselmesi. *Pearson Journal of Social Sciences&Humanities*. 5/8, s. 100-108.
- Kanter, B. (2019). *Kurmaca Bedenler Türk Romanında Bir Söylem Biçimi Olarak Beden (1923-1980)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kanter, B. (2020). Halide Edib'in Romanlarında İstanbul'un Geleneksel ve Modern Yüzü. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. S. 9/3, s. 1033-1049.
- Korkmaz, R. (2015). *Yazınsal Okumalar*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Odabaşı, Y. (2020). Tüketim İdeolojisi ve Tüketim Toplumu. *İktisat Sosyolojisi* (Ed. M. Yavuz Alptekin). Ankara: Nobel Yayınları.
- Özel, M. (2023). *Roman Diliyle İktisat*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Swartz, D. (2022). *Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*. (çev. Elçin Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Swedberg, R. (2019). *Max Weber ve İktisat Sosyolojisi Düşüncesi*. (çev. Celal Burak Aydın). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TDK SÖZLÜK (2023). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şahin, S. (2023). Bir Burjuva Romanı Sonsuz Panayır. *Sonsuz Panayır*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Şahin, V. (2014). *Bilge Kadının Aynadaki Yüzü Halide Edip Adivar'ın Romanlarında Yapı ve İzlek*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şahin, V. (2018). Romanla Kimlikleşen Bir Yüz: Halide Edib Adivar ve Edebi Yaratımları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFAD)*, C.1, S.1, s. 1-8.
- Topçu, H. (2016). Mekân Bağlamında "İstanbul Beyefendisi"nin Serüveni. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), s. 175-201.

Türel, O. (2014). *1930'lu Yıllar Türkiye'sinde İktidar Mücadelesi, İstanbul Burjuvazisi ve Lüküs Hayat*. Edebiyattaki İktisat (haz. Derya Güler Aydın-Çınla Akdere). İstanbul: İletişim Yayınları.

Veblen, T. (2022). *Aylak Sınıfın Kuramı*. (çev. Cumhur Atay-Zeynep Gültekin). İstanbul: Urzeni Yayınevi.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.